

Shaxlo Xamidova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrası dotsenti (v.b.),
san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: shaxloxamidova@gmail.com*

DRAMATIK ASARLARDA VOHA FOLKLORINI NAMOYON BO'LISHI (Erkin Xushvaqtov dramaturgiyasi misolida)

Annotatsiya. Mazkur maqolada dramaturg Erkin Xushvaqtov ijodida voha folklori, xususan, Qashqadaryo vohasiga xos milliy urf-odatlar, marosimlar, xalq og'zaki ijodi namunalarining badiiy talqini tahlil qilinadi. Dramaturgning "Chimildiq", "Qalliq o'yin" kabi asarlarida xalqona tafakkur, milliy qadriyatlar va folklor elementlarning sahnaviy ifodasi yoritiladi.

Kalit so'zlar: drama, dramaturgiya, folklor, teatr, marosim, ijro, spektakl.

THE REPRESENTATION OF OASIS FOLKLORE IN DRAMATIC WORKS (A Case Study of Erkin Khushvaktov's Dramaturgy)

Abstract. This article analyzes the artistic interpretation of oasis folklore, particularly the national customs, rituals, and oral traditions characteristic of the Kashkadarya oasis, in the works of playwright Erkin Khushvaktov. The playwright's works *Chimildik* and *Kallik Oyin* highlight the theatrical expression of folk thought, national values, and folkloric elements.

Keywords: drama, dramaturgy, folklore, theater, ritual, performance, spectacle.

Zamonaviy o'zbek teatri o'z an'anaviy qadriyatlarini saqlab kelayotgan, shu bilan birga insoniyatning eng nodir yutuqlarini o'zida singdirgan san'atdir. Axloqiy qadriyatlar, insoniylik, tarix va zamonaviylik – bugungi o'zbek teatrini o'ziga jalb etmoqda. Hayotni o'zida oynadek aks ettirgan teatr san'ati insonning ma'naviy dunyosini kengaytirish, o'z kamchiliklarini chetdan turib kuzatish imkonini beradi. Davr teatrning ana shu jihatlari hisobga olgan holda bugungi kunda zamondoshlarimizga ibrat bo'larli salmoqli asarlar yaratishni taqozo etmoqda.

Keyingi yillarda teatrlarimizda zamonaviy mavzularda asarlar yaratilib, sahnalashtirish yildan yil sezilarli tus oldi. Zamonaviy mavzular, asosan melodrama, komediya, tragikomediya janrlari doirasida ishlanmoqda. Ayniqsa teatrlarda etnografiya va folklor manbalar vositalaridan foydalanish butun bir uslubiy yo'nalish sifatida ko'zga yaqqol tashlanib, o'zbek sahna san'atining o'ziga xosligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Sahna asarlarida unut bo'layozgan qadriyatlar, urf-odatlar, udumlar qayta tiklanib, tomoshabinga taqdim etilmoqda. Aynan, ushbu sahnalar orqali bugungi kun muammolari oila rishtasi, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi mehr oqibatning aks etishi tomoshabinlarda katta qiziqish uyg'otmoqda. Bu asarlarning aksari komediya janrida o'z ifodasini topmoqda. Komediya hamma zamonlarda ham ijtimoiy hayotda uchraydigan nuqsonlar, kishilar fe'lidagi salbiy illatlarni qoralagan. Dramaturglar o'z asarlarida muammo va kamchiliklarni satira va yumor orqali ko'rsatishga, jamiyatga, hayotiy muammolarga o'z tanqidiy munosabatlarini bildirishga intilganlar. Ma'lumki komediya jamiyatda ma'naviy-ijtimoiy ziddiyatlar kuchaygan davrlarda paydo bo'ladi. Demak shunday ekan, komediya tomoshabinlarda ko'tarilgan mavzu yuzasidan mushohada qilishga, kulgi zamiridagi achchiq haqiqatni anglashga, xizmat qilmog'i lozim.

Ana shunday spektakllardan biri Milliy teatrdan sahnalashtirilgan dramaturg E.Hushvaqto'vning "Chimildiq" asaridir. Dramaturgning deyarli barcha asarlari katta shov-shuvga sabab bo'ldi. Nafaqat poytaxt, balki viloyat teatrlarida ham tomoshabinlar tomonidan iliq kutib olindi. "Chimildiq"ni sahnalashtiruvchi rejissyorlar T.Azizov va M.Abdullayeva aktyorlar ijrosidan tortib, dekoratsiya va liboslargacha folklor-etnografik uslubda aks ettirishga intildilar. Qashqadaryo hududiga xos bo'lgan marosim va urf odatlar aks ettirilgan folklor asosida sahnalashtirilgan spektaklda voqea o'zbekona to'ydan keyingi bo'ladigan hodisalar atrofida kechadi. Asarda yoshlarimiz uchun hamma vaqt nozik masala hisoblangan umr yo'ldosh, jufti halol tanlash "savdosi" samimiy va yumshoq kulgi, hamda yengil didaktik ruhiyatga ega.

Tomoshabin kelinchakning orzu-umidlari, iztiroblariga hamdard bo'lsa, yigitning muhabbat fojiasidan qayg'uga tushadi. Spektakl o'ziga xos rejissyorlik talqini bilan ajralib turadi. Voha nikoh marosimi qoidalari va shakli asosida qo'yilgan spektaklda tomoshabinlarni ana shu to'yga tashrif buyurgan mehmonlar deyish mumkin. Yorqin bo'yoqlar milliy kuy-qo'shiqlar, o'yin-kulgilar barchasi o'zbek xalqining o'ziga xos milliyliigi-yu, samimiy, ochiqko'ngil ekanligini ko'rsatadi. Sahna jihozidan ufurib turgan milliylik, qahramonlarning kiyimlari, aktyorlar ijrosidagi samimiyat ham spektaklning muvaffaqiyatini ta'minlagan.

Spektakldan ko'zlangan maqsad nafaqat "Chimildiq"ni muqaddasligini ko'rsatish, balki o'zbek xalqining oilaga bo'lgan munosabatini, milliy urf-odatlarimizni ham ifodalashdan iborat.

"Chimildiq"ning muvaffaqiyatini avvalo Erkin Hushvaqtov pyesasidagi ifoda uslubi belgilab bergan. Uning pyesalarida baxt izlab, halol, pok va mustahkam oila qurish kabi inson taqdiri, o'y-fikrlari, orzu umidlarini milliy urf-odatlar, udumlar orqali aks ettirilishi kuzatiladi. Birin-ketin yaratilgan "Qirmizi olma", "Qalliq o'yin" pyesalarida Respublikamizning janubiy viloyatlari Qashqadaryo va Surxondaryoga xos bo'lgan marosim va urf odatlar aks ettirilgan.

Dramaturgning "Qalliq o'yin" asarida janubiy vohalarga xos unashtirish va to'y oldi marosimlari markaziy o'rinni egallaydi. Asarda xalqona qo'shiqlar, laparlar, qiz va yigit o'rtasidagi aytishuvlar sahnaviy harakatning asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bu holat voha folklorining dramatik asar tuzilishiga singdirilganini ko'rsatadi. Asarda urf-odatlardan unumli foydalanilganligi spektakl tomoshaviyligini yanada oshirgan.

"Qalliq o'yin" spektaklida rejissyor T.Azizov Xamida Maxmudova bilan ijodiy hamkorlikda bo'ldi. Spektaklni tomosha qilar ekansiz rassom Baxtiyor To'rayev, libos tanlovchi Sevara Zunnunova ham o'z ishlarini sidqidildan bajarganliklarini guvohi bo'lasiz.

Asar bosh qahramoni yigit Chonnoma rolini Toxir Saidov qiz Xolbeka rolini esa Muqaddas Xoliqova ijro etadi. Spektaklda yana bir asosiy qahramon Momo

obrazidir. Momo rolini teatrning yetakchi aktrisalaridan biri Dilbar Ikromova sahnaga olib chiqdi. Spektakl sahnaga Momo – Dilbar Ikromovaning kirib kelishi bilan yanada jonlanadi. Bu ayol faqat savob ishlar qilishga insonlarning hojatini chiqarishga qo'lidan kelgancha og'irini yengil qilishga intiluvchi insondir. U ro'zg'orning ikir-chikirlarini ko'raverib ko'zi pishgan, idroki teran ayol. Momo nima qilib bo'lsa-da shu ikki yoshni qovushtirish niyatida “qalliq o'yin”ni boshlaydi. Bu o'yin o'zbek xalqining qadimiy nikoh va unashtirish marosimlari tarkibiga kiruvchi folklor-etnografik udumlardan biri hisoblanadi. U asosan Qashqadaryo va Surxondaryo vohalarida keng tarqalgan bo'lib, kelin va kuyovning to'ydan oldingi munosabatlari, qarindosh-urug'lar o'rtasidagi samimiylik va qudachilik an'analarini ifodalaydi. “Qalliq o'yin”da qizlar va yigitlar tomonidan laparlar, hazil-mutoyibalar aytishuvlar va milliy raqs elementlari ijro etiladi. Marosim orqali ikki oilaning yaqinlashuvi ramziy tarzda namoyon bo'ladi. Spektakl davomida ikki yosh bir-birini sinab ko'rib agar bir-birlariga ma'qul bo'lsalar turmush quradilar. Ana shu “o'yin” yigit va qizni bir-birlarini sinash yaqinroq bilish uchun turtki bo'ladi.

Toxir Saidov Chonnoma obrazini ochiq, toza qalbli, mehribon, ko'ngilchang inson sifatida yaratgan. “Qalliq o'yin”ga kelgan yigit qizni ko'rib ko'ngli joyiga tushadi. Qiz bilan suhbat qurgandan so'ng ko'rinishi erkakshoda bo'lganligi bilan uning qalbida his-tuyg'u borligini, aqli, odamiyligi borligini bilib unda o'z baxtini ko'radi. Og'ir damlarida unga bemalol suyana olishini anglaydi. Muqaddas Xoliqovanning Xolbekasi ko'rinishidan qo'pol shaddod qaysar lekin uning ichki dunyosi go'zal. U ham boshqa ayollarga o'xshab sevimli yor bo'lishni, uni ham ayoldek ko'rishlarini istaydi lekin u o'z tuyg'ularini ichida saqlaydi. Hech kimga bildirmaydi. Xolbeka yigitni ko'rsa haqiqatdan ham maymoq aslida yigit tuzuk momoning qistovi bilan o'zini oqsoq qilib ko'rsatadi. Sababi momo unga qiz sening tashqi qiyofangni emas, balki ichki dunyoingni sevsin. Agar u faqat tashqi qiyofangga e'tibor bersa unday qiz senga loyiq emas deydi. Qiz avval yigitni bundayligini ko'rib ranjiydi lekin u bilan suhbatlashish jarayonida yigitning qalbi tozaligini ko'radi. Uning ortida o'zini mustahkam devor ortida turganday bo'lishini

biladi va unga nisbatan qalbida mehr uyg'onadi. Yigitni birgina kamchiligi oqsoqligi ham qizga bilinmay ketadi.

Asar tomosha janrida yozilgan bo'lib, bunda Qashqadaryo, Surxondaryo vohalaridagi an'ana udumlar to'ygacha bo'lgan marosimlar xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanilganligi spektaklning tomoshabopligini ta'minlaydi. Spektaklda sahna bezagidagi obrazlilik ramziy timsollardan keng foydalanish milliylik yaqqol ko'rinib turadiki bu rassom Baxtiyor To'rayevning yutug'idan dalolat beradi.

Qashqadaryo vohasi o'zining boy folklor merosi, baxshichilik san'ati, laparlari, xalq qo'shiqlari va to'y marosimlari bilan ajralib turadi. Erkin Xushvaqtov ushbu manbalardan samarali foydalanib, milliy ruhdagi sahna asarlarini yaratgan. Uning dramatik konfliktlari xalq hayotidan olingan bo'lib, qahramonlar nutqida xalqona iboralar, maqollar va matallar keng qo'llaniladi.

Erkin Xushvaqtov dramaturgiyasi o'zbek milliy teatrida voha folklorini badiiy ifodalashning yorqin namunasi hisoblanadi. Dramaturg Qashqadaryo vohasiga xos urf-odatlar, marosimlar, xalq og'zaki ijodi va milliy qadriyatlarni sahna tili orqali qayta yaratgan. Ayniqsa, "Chimildiq", va "Qalliq o'yin" asarlari folklor-etnografik dramaturgiyaning muvaffaqiyatli namunalari sifatida milliy teatr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmonov M., To'laxo'jayeva M., Muxtorov E. *O'zbek Milliy akademik drama teatri*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2003. – 268 b.
2. Xushvaqtov E. *Chimildiq*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at, 2009. – 89 b.
3. Yakubov B. *Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasi va uning sahnaviy talqini (1991–2016): san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, 2019. – 172 b.